

Páll og tjaldgerðarfólkið

Starfsemi og „hússöfnuður“ Prisku og Akvílasar í Rómurborg

Inngangur

Páll postuli er þekktastur fyrir starf sitt sem trúboði. Til að framfleyta sér í því hlutverki virðist hann á hinn bóginn hafa starfað sem tjaldgerðarmaður. Hvað vitum við um þá iðn í fornöld? Hvað fólst í því að vera tjaldgerðarmaður? Og hvernig fór það saman að starfa sem tjaldgerðarmaður og trúboði? Elsta heimild okkar um Pál sem tjaldgerðarmann greinir frá því að samverkafólk hans, hjónin Priska (Priskilla) og Akvílas, hafi einnig lagt stund á þessa iðn og Páll greinir frá því sjálfur í Rómverjabréfinu að hjón þessi hafi starfað í Róm í lok sjötta áratugarins. Ennfremur greinir postulinn frá því að þau hafi hýst söfnuð einn í „húsi“ sínu í borginni. Hvað vitum við um þennan „hússöfnuð“ og hverjar voru félagslegar og trúarlegar aðstæður hans? Gefur iðn hjónanna einhverjar vísbendingar um það?

Í þessari grein verður leitast við að svara ofangreindum spurningum. Svörin við þeim gætu gefið vísbendingar um aðstæður fylgjenda Jesú almennt á upphafs- og mótunarskeiði Jesúhreyfingarinnar.¹

Tjaldgerðarmaðurinn Páll og tjaldgerðariðn til forna

Forn hefð er fyrir því að líta svo á að Páll hafi verið tjaldgerðarmaður að iðn. Þess ber þó að gæta að Páll getur þessa ekki sjálfur í bréfum sínum. Það starf sem hann nefnir, auk boðunar fagnaðarerindisins um Jesú Krist, er söfnun samskota til „hinna heilögu“ í Jerúsalem (Róm 15.25–28, 31; 1Kor 16.1–4; 2Kor 8.6–7, 19–20; 9.1, 5, 12–13),² en það starf virðist hafa hangið saman við boðunarstarf postulans. Á hinn bóginn tekur Páll það fram að hann (og samverkafólk hans)³ hafi unnið erfiðisvinnu „með eigin höndum“ (1Kor 4.12). Hver sú erfiðisvinna var segir hann ekki, enda má ætla að lesendur postulans í Korintu hafi þegar haft vitneskju um (veraldlega) iðn hans. Það er fyrst og fremst Postulasaga Lúkasar, rituð um árið 100 e.Kr., sem miðlar þeirri hefð að Páll hafi starfað sem tjaldgerðarmaður. Í 18.1–3 lýsir Lúkas því þegar Páll kom til Korintu frá Apenu og hitti þar fyrir hjónin Akvílas og Priskillu (sem Páll sjálfur nefnir Prisku í Róm 16.3). Akvílas var gyðingur líkt og Páll (óvíst með Prisku) og þar sem þau sinntu sömu iðn og hann (*homoteknon einai*) dvaldi hann hjá þeim í

¹ Orðið „Jesúhreyfingin“ vísar í fylgjendur og áhængendur Jesú frá Nasaret áður en hreyfingin greindi sig frá móður-átrúnaðinum, gyðingdómi, og úr varð aðgreindur átrúnaður, kristindómur (orðið „kristindómur“ er fyrst notað í byrjun annarrar aldar). Á tímum Páls var Jesúhreyfingin (sem ekki var einsleit hreyfing) enn hluti af gyðingdómi.

² Allar þýðingar á fornum textum eru mínar eigin.

³ Páll notar fyrstu persónu fleirtölu í lýsingu sinni í 1Kor 4.12.

Korintuborg og vann með þeim. Þau voru „tjaldgerðarfólk“ (*skēnopoioi*), bætir Lúkas við:⁴

Eftir þetta fór Páll frá Apenu og kom til Korintu. Þar fann hann gyðing nokkurn sem hét Akvílas, ættaðan frá Pontus en hann hafði nýverið komið frá Ítalíu ásamt eiginkonu sinni, Priskillu, sökum þess að Cládíus hafði fyrirskipað að allir gyðingar skyldu gerðir brottrækir frá Róm. Páll fór til þeirra og vegna þess að þau lögðu stund á sömu iðn dvaldi hann hjá þeim og vann, því þau voru tjaldgerðarfólk að iðn.

Vissulega segir Páll það ekki berum orðum að hann hafi lagt stund á tjaldgerðariðnina en í Síðara Korintubræfi notar hann „tjaldið“ (*skēnos*) sem líkingu fyrir hinn jarðneska líkama: „Við vitum að jafnvel þótt jarðnesk tjaldbúð okkar (*hē epigeios hēmōn oikia tou skēnous*) verði að engu gerð, þá höfum við bústað frá Guði, eilíft hús á himnum sem er ekki með höndum gert.... Og á meðan við erum í tjaldinu (*en tō skēnei*) andvörpum við mædd“ (5.1–4).⁵ Þessi ummæli benda til þess að fyrirbærið *skēnos* hafi staðið postulanum nærri,⁶ enda var hann gyðingur og stutt í táknað tengt tjöldum og tilvísanir í þau í ritum Gamla testamentisins.⁷ Þetta á einkum við um tjaldbúð þá er Guð fól Móse að gera í eyðimörkinni (2Mós 26.1–37; 33.7–11; 36.8–38; 40.1–38), hið svonefnda samfundatjald, sem þjónaði því hlutverki að vera færanlegur helgidómur þjóðarinnar á leið hennar til fyrirheitna landsins (sbr. 4Mós 9.15–23; 10.11–32). Í Biblíu Páls, *Septuagintu*, sem var grísk þýðing Gamla testamentisins frá þriðju og annarri öld f.Kr., er reyndar ekki talað um tjaldbúðina sem „samfundatjald“ heldur kemur það fram að Móse hafi kallað tjaldbúðina „vitnisburðartjaldið“ (*skēnē martyriou*; 2Mós 33.7; sbr. 40.2; 4Mós 10.11).

Að því gefnu að Lúkas hafi haft rétt fyrir sér um það að Páll hafi lagt stund á tjaldgerðariðnina, hefur sú iðn án efa hentað vel fyrir boðunarstarf postulans í ólíkum borgarsamfélögum: Tjaldgerðarmaður átti kost á því að ferðast um og sinna þeirri vinnu sem til féll á hverjum stað, enda þótt Páll gefi það til kynna að aðstaður hans hafi ekki alltaf verið dans á rósum að þessu leyti: „Þið munið, bræður og systur, erfiði okkar og strit: Nótt sem dag unnum við til þess að íþyngja ykkur ekki að neinu leyti þegar við boðuðum ykkur fagnaðarerindi Guðs“ (1Þess 2.9). Páll virðist hafa kappkostað að vera ekki öðrum til byrði fjárhagslega og geta unnið sjálfstætt samfara boðun fagnaðarerindisins: „Eða eru það einungis við Barnabas sem ekki höfum rétt til að vera undanþegnir vinnu?“ (1Kor 9.6), spyr postulinn lesendur sína í Korintu, og bætir svo við: „Hver eru svo laun mín? Að ég megi í boðun minni leggja fagnaðarerindið fram án endurgjalds, svo að ég nýti ekki rétt minn til fullnustu í boðuninni“ (v. 18).⁸ Sem tjaldgerðarmaður hefði Páll í raun einungis þurft að hafa

⁴ Hefðbundnar íslenskar biblíuþýðingar telja þetta einungis hafa átt við um Akvílas og Pál, en ekki Priskillu (sbr. Biblíu-útgáfuna frá 2007: „Þeir voru tjaldgerðarmenn að iðn“), en ég sé enga góða ástæðu til að efast um að Priskilla/Priska hafi einnig starfað sem tjaldgerðarmaður. Málfræðilegt karlkyn orðsins *skēnopoioi* felur ekki í sér að viðkomandi séu einvörðungu karlar, ekkert frekar en hið þekktu karlkynsorð *adelphoi* í Pálsbréfum, sem í útgáfunni frá 2007 er (réttilega) þýtt sem „systkin“/„bræður og systur“ (t.d. Róm 7.1; 1Kor 1.10; 2Kor 1.8; Gal 1.11; Fil 1.12; 1Þess 1.4), fremur en „bræður“.

⁵ Hliðstæðar líkingar, þar sem orðið *skēnos* stendur fyrir mannslíkamann, má sjá í klassískum heimildum; sjá t.d. Hippókrates, *De Anatome* 1.

⁶ Auk þessa telur Ronald F. Hock að ummæli Páls í 1Kor 9.19 („Því þótt ég sé frjáls gagnvart öllum þjóna ég öllum, til að ávinna sem flesta“) feli í sér tilvísun til þjónustu hans og strits sem tjaldgerðarmanns; sjá „Paul’s Tentmaking and the Problem of His Social Class“, *Journal of Biblical Literature* 97:4/1978, bls. 555–564, hér 558–561.

⁷ Sjá t.d. 1Mós 25.7; 4Mós 9.15–23; Jós 22.8; Dóm 6.5; 2Sam 11.11; 1Kon 12.16; 2Kon 13.5; Esr 8.15; Slm 78.55; Jer 35.10; Sak 12.7.

⁸ Páll viðurkennir þó að hann hafi stöku sinnum neyðst til að víkja frá þessari meginreglu: 2Kor 11.8; Fil 4.14–16.

með sér góða hnífa, al og tilheyrandi nálar og þræði til að geta sinnt vinnu sinni.⁹ Iðn hans hefði því gefið honum færi á að ferðast víða og boða fagnaðarerindi Guðs.

Orðið *skēnopoios* kemur hvergi annars staðar fyrir í ritsafni Nýja testamentisins en í Postulasögunni. Það er samsett úr nafnorðinu *skēnē/skēnos* sem merkir „tjald“, og sagnorðinu *poiein*, sem merkir almennt að „gera“ eða „framkvæma“ og vísar í iðnina. Iðnin sem slík kallaðist *skēnopoia*.¹⁰ Tjaldgerðarfólk verkaði, hannaði og útbjó ólíkar tegundir af tjöldum sem talsverð þörf var fyrir í Miðjarðarhafslöndum til forna. Þörfin var mikil og stöðug í hernaði en herir höfðu að jafnaði eigið starfsfólk sem sinni flestum tjaldgerðarstörfum.¹¹ Borgarsamfélög þurftu tjöld til að strengja yfir og skýla gangvegum og helstu áningar- og samverustöðum á heitum sólardögum. Borgararnir sjálfir þurftu svo á tjöldum að halda til að koma upp bráðabirgðarárými af ýmsu tagi, til að mynda við veitingastaði og á mörkuðum, ellegar til nota á ferðalögum, hvort sem var til lands eða sjávar, og hvort sem var til hlífðar fyrir sól eða rigningu, auk þess sem tjöld voru nauðsynleg við ýmiss konar hátíðahöld. Sem dæmi má nefna að þegar Júlíus Sesar fagnaði sigri á óvinum sínum árið 45 f.Kr. með stórfenglegum sýningum „flyktist þvílíkur mannfjöldi héðan og þaðan að þessum sýningum að margir aðkomumenn urðu að gista í tjöldum sem reist voru á götum úti ellegar meðfram vegum.“¹² Rómverjinn Plíníus eldri lýsir notkun tjaldanna og þar með þörf þessarar iðnar svo:

Línvefnaður var notaður í leikhúsunum sem sóltjald en sá háttur var fyrst tekinn upp af Kvintusi Catúlusi við helgun Capitolíum.... En jafnvel þótt engir væru leikarnir sá Marsellus, sonur Oktavíu, systur Ágústusar, ... til þess að sóltjöld úr segli væru dregin yfir torgið, svo að þeir sem stóðu að málsóknum og -vörnum gætu hvílst þar undir við heilsusamlegri aðstæður.... Himinblá, stjörnum prýdd sóltjöld hafa reyndar nýlega verið hengd upp með reipum í hringleikahúsum Nerós keisara. Rauð sóltjöld eru notuð í innri portum húsa og koma í veg fyrir að sólin valdi mosavexti; annars hefur hvíti liturinn verið í uppáhaldi hjá fólki.¹³

Tjaldgerðarfólk notaði ýmist dýraskinn, geitahár eða vefnað, svo sem lín, í tjöld sín en framleiðsla á líni var einmitt mikilvæg atvinnugrein í borginni Tarsus,¹⁴ uppvaxtarstað Páls (skv. Postulasögunni).¹⁵ Fólk sem tilheyrði þessari starfsstétt var almennt af lægri stigum samfélagsins¹⁶ en fornar heimildir sýna að til voru félagasamtök tjaldgerðarfólks, svokölluð *collegia*, til að mynda í Róm á fyrstu öld e.Kr.,¹⁷ þar sem hjónin Priska og Akvílas störfuðu og hýstu fylgjendur Jesú þegar Páll skrifaði bréf sitt til Rómverja.

⁹ Jerome Murphy-O'Connor, *Paul: A Critical Life*, Oxford: Clarendon Press, 1996, bls. 88.

¹⁰ Sbr. t.d. Aeneas Tacticus, *Poliorcetica* 8.3; Polybius, *Historiae* 6.28.3.

¹¹ Walter F. Taylor Jr., *Paul, Apostle to the Nations: An Introduction*, Minneapolis: Fortress Press, 2012, bls. 60.

¹² Svetóníus, *Divus Julius* 39.4.

¹³ Plíníus, *Naturalis historia* 19.23–24.

¹⁴ Murphy-O'Connor, *Paul*, bls. 87.

¹⁵ Sjá Post 9.11; 21.39; 22.3.

¹⁶ Sbr. Dío Chrysostomos, *Tarsica altera* (Or. 34) 21–23. Þess má geta að kirkjufaðirinn Jóhannes Chrysostomos ályktaði á grundvelli Post 18.3 og iðnar Páls að postulinn hefði verið „venjulegur maður“ (*agoraios*); sjá *De laudibus sancti Pauli* 4.494 (Migne, *Patrologia Graeca* 50:491).

¹⁷ Sjá t.d. áletranir í *Corpus Inscriptionum Latinarum* 6.5183b, 9053, 9053a. Síðustu tvær áletranirnar tilgreina *collegium tabernaculariorum*.

Tjaldgerðarverkstæði Prisku og Akvílasar í stórborginni Róm

Í lok Rómverjabréfsins biður Páll postuli fyrir kveðju til fjölmargra einstaklinga og hópa í Róm,¹⁸ þar á meðal til Prisku og Akvílasar (16.3–5) (Páll nefnir Prisku á undan eiginmanni hennar). Það hefur vakið athygli fræðimanna að, ólíkt flestum öðrum af hans bréfum, er Rómverjabréfið ekki stílað á einstakan „söfnuð“ (*ekklesía*) eða „söfnuði“ í Róm (sbr. 1.7). Eini „söfnuðurinn“ sem Páll nefnir og staðsetur í Róm með orðinu *ekklesía* er söfnuður sá sem Priska og Akvílas hýstu í híbýlum sínum: „Heilsíð Prisku og Akvílasi, samverkafólki mínu í Kristi Jesú. Þau hafa hætt lífi sínu í mína þágu og eiga þakkir skildar, ekki aðeins frá mér heldur frá öllum söfnuðum heiðingjanna. Heilsíð einnig söfnuðinum í húsi þeirra (*tēn kat' oikon autōn ekklesian*)“ (16.3–5).¹⁹ Af þeim þremur „hússöfnuðum“ sem Páll nefnir í bréfum sínum²⁰ hýsa hjónin Priska og Akvílas tvo þeirra. Í Fyrri Korintubréfi 16.19 skilar postulinn kveðju til Korintumanna frá þeim hjónum „ásamt söfnuðinum í húsi þeirra“ (*syn tē kat' oikon autōn ekklesia*) en í 16.8 kemur það fram að hann er staddur í Efesus þegar hann skrifar bréfið. Ef marka má frásögn Postulasögunnar hér fyrir ofan (18.1–3) kom Akvílas upphaflega frá Pontus í Litlu-Asíu en bjó í Róm ásamt eiginkonu sinni, Prisku, þegar Cládíus gerði gyðinga brottræka úr borginni. Þá hafa þau hjón flutt til Korintu og svo þaðan til Efesus, áður en þau sneru aftur til Rómar, líklega á árabílinu 55–56 e.Kr., þ.e.a.s. fljótlega eftir dauða Cládíusar árið 54, þegar tilskipun hans um gyðinga féll úr gildi. Það er hugsanlegt að Akvílas hafi upphaflega verið fluttur frá Pontus til Rómar sem þræll og að þau Priska hafi bæði verið frelsingjar frá sömu rómversku ættinni.²¹

Sem tjaldgerðarfólk hafa Priska og Akvílas að öllum líkindum framleitt sóltjöld úr líni fyrir einstaklinga eða verslunar- og veitingahúsaeygndur í Róm.²² Þau hafa væntanlega tilheyrð lægri samfélagsstéttum, enda virðast flestir iðnaðarmenn í Róm hafa verið frelsingjar, lágstéttarfolk eða efnalitlir innflytjendur að austan.²³ Ýmislegt bendir til þess að híbýli þeirra og samkomustaður umrædds safnaðar hafi bæði verið íbúðarhús og verkstæði (e. *workshop*) fremur en íbúðarhús einvörðungu, þ.e.a.s. það sem Rómverjar kölluðu *taberna* (*tabernae* í fleirtölu). Slíkar *tabernae* virðast hafa verið algengir samkomustadir frumkristinna safnaða.²⁴ *Tabernae* gátu innihaldið verslun en margar hýstu fyrst og fremst verkstæði þar sem framleiðsla og vinnsla af ólíku tagi fór fram. Að framanverðu og/eða á neðri hæð hússins fór vinnslan fram en íbúðarrými eigendanna/leigjendanna var baka til í húsnæðinu ellegar á efri hæð, oftast en ekki í það þröngu rými að taka þurfti á móti öllum gestum í vinnurýminu. Apúleius lýsir því til að mynda þannig að þegar fatahreinsari nokkur bauð gestum sínum upp á snæðing í *taberna* sinni gerði hann það í vinnurýminu, svo að gestirnir áttu erfitt

¹⁸ Sjá einkum Peter Lampe „The Roman Christians of Romans 16“, *The Romans Debate*, endurskoðuð útgáfa, ritstj. Karl P. Donfried, Peabody: Hendrickson, 1991, bls. 216–230.

¹⁹ Það hefur lengi verið talið að söfnuðir þeir sem Páll og samverkamenn hans stofnuðu hafi komið saman á heimilum viðkomandi, þ.e.a.s. að söfnuðirnir hafi verið e.k. „hússöfnuðir“. Það veur þó athygli að slíkir „hússöfnuðir“ eru einungis nefndir þrisvar sinnum í bréfum Páls (Róm 16.5; 1Kor 16.19; Fílem 2).

²⁰ Sjá einnig Kól 4.15 (sem sumir telja að Páll hafi skrifað).

²¹ Jerome Murphy-O'Connor, „Prisca and Aquila: Traveling Tentmakers and Church Builders“, *Bible Review* 8:6/1992, bls. 40–51, hér 43–44.

²² Peter Lampe, *From Paul to Valentinus: Christians at Rome in the First Two Centuries*, þýð. Michael Steinhauser, Minneapolis: Fortress Press, 2003, bls. 188–189.

²³ Sbr. Júvenalis, *Satirae* 3.61–80; Seneca, *Ad Helviam* 6.

²⁴ Sjá frekari umræðu í Edward Adams, *The Earliest Christian Meeting Places: Almost Exclusively Houses?* Library of New Testament Studies 450, London: Bloomsbury T&T Clark, 2016, bls. 137–146.

með að halda veitingunum niðri sökum brennisteinsfnyks frá hreinsiefnum gestgjafans.²⁵ Leifar og ummerki eftir *tabernae* hafa fundist í miklum mæli frá rómverskum tíma, bæði í austur- og vesturhluta heimsveldisins, til að mynda a.m.k. 577 slík í Pompeii og 806 í Ostíu, hafnarborg Rómar frá síðari hluta fyrstu aldar e.Kr.²⁶ Í Rómarborg sjálfri má enn sjá þær mikilfenglegu *tabernae* sem tilheyrðu Trajanusarmarkaðinum mikla (Mercatus Traiani) frá upphafi annarrar aldar e.Kr., en slíkar *tabernae* hafa þótt af finna taginu í borginni. Líklegt þykir að elstu markaðir í borginni hafi einmitt verið stór opin svæði sem umkringd voru *tabernae* af ólíkum toga.²⁷ Enn merkari leifar í samhengi þessarar greinar eru þær *tabernae* sem enn standa utan í Capitolínus-hæðinni að vestanverðu og eru talsvert fábrotinari en téðar *tabernae* við Trajanusarmarkaðinn. *Tabernae* þessar, sem í dag eru þekktar undir nafninu Insula dell’Ara Coeli, eru frá fyrri hluta annarrar aldar e.Kr. og eru hluti af svokallaðri *insula* (*insulae* í fleirtölu) eða fjölbýlishúsi. Þessi *insula* hefur upphaflega talið fimm hæðir en á jarðhæð, sem er um níu metrum fyrir neðan gangstétt nútímans, voru *tabernae* í röðum, líklega verslanir að mestu (um 30 m² hver), og nokkurs konar stigagangur, sem Rómverjar kölluðu *pergula*, á hæðinni þar fyrir ofan. Á þriðju hæðinni voru svalir að framanverðu.²⁸ Íbúdir fjölbýlishússins voru að líkindum leigðar út.²⁹ Þessar fornleifar sýna að *tabernae* gátu verið af fábrotnara tagi en þær sem var að finna við Trajanusarmarkaðinn, jafnvel þótt þær stæðu við sjálfan miðpunkt hins rómverska heimsveldis, Forum Romanum.

Það sem einkenndi *taberna* til forna var stórt op að framanverðu á jarðhæð húsnæðisins sem vísaði gestum og gangandi að rétthyrndu og opnu rými þar sem viðkomandi verslun eða verkstæði var staðsett. Þessi op á varðveittum *tabernae* í Pompeii og Ostíu eru tveir til þrjár metrar á breidd.³⁰ Það sama má segja um opin á *tabernae* í Insula dell’Ara Coeli í Róm. Oft var sérstökum þröskuldum komið fyrir í opinu svo að koma mætti fyrir stórum viðarplönkum til að loka húsnæðinu að nóttu til. Litlar hurðir voru síðan gjarnan felldar inn í þessa viðarplanka til að veita aðgang að húsinu og úr því utan afgreiðslu- og þjónustutíma. *Taberna* gat falið í sér eitt opið rými en oft var einnig um a.m.k. eitt bak- eða hliðarherbergi að ræða. Slík bak- og hliðarherbergi, sem og *pergulae*, voru gjarnan notuð sem íbúðar- og gistirými. Sem dæmi má nefna að um 40% af framboði húsnæðis í Pompeii hefur verið fólgið í *tabernae* með tilheyrandi herbergjum. Varðveist hefur auglýsing í Pompeii (í Insula Arriana Polliana) þar sem „*tabernae* ásamt tilheyrandi *pergulae*“ eru auglýstar til leigu.³¹ Sumar *tabernae* í Pompeii höfðu lítinn bakgarð að auki en slík aðstaða var fágætari í stórborginni Róm.

Róm var afar þéttbýl borg til forna og húsnæðisaðstaða eftir því. Um það leyti sem Priska og Akvílas lifðu og ráku starfsemi sína í borginni var íbúafjöldinn nálægt einni milljón,³² sem var það mesta sem þekktist í rómverska heimsveldinu. Það er algeng

²⁵ Apúleius, *Metamorphoses* 9.24.

²⁶ Sjá Adams, *Earliest Christian Meeting Places*, bls. 139.

²⁷ Sbr. Livíus, *Ab urbe condita* 40.51.5–6.

²⁸ Sjá Amanda Claridge, *Rome: An Oxford Archaeological Guide*, 2. útgáfa, Oxford: Oxford University Press, 2010, bls. 263–264.

²⁹ John E. Stambaugh, *The Ancient Roman City*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1988, bls. 176–178.

³⁰ Adams, *Earliest Christian Meeting Places*, bls. 139.

³¹ Sjá Adams, *Earliest Christian Meeting Places*, bls. 140.

³² Stambaugh, *The Ancient Roman City*, bls. 89; David Noy, *Foreigners at Rome: Citizens and Strangers*, London: Duckworth, 2000, bls. 15–16; Walter Scheidel, „Germes for Rome,“ *Rome the Cosmopolis*, ritstj. Catharine Edwards og Greg Woolf, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, bls. 158–176, hér 175.

skoðun að efri stéttir Rómurbúa hafi búið í einbýlishúsum, svokölluðum *domūs* (*domus* í eintölu), og að lægri stéttir hafi ýmist búið í fjölbýlishúsum (*insulae*) ellegar *tabernae*. Þessi skoðun er að sumu leyti rétt: Það voru til hverfi eða svæði í borginni þar sem voru fleiri *domūs* en á öðrum svæðum, sér í lagi Palatínus-hæðin (sem keisarahirðin lagði þó meir og meir undir sig fyrir hallir sínar), og það voru til hverfi eða svæði þar sem voru fá slík hús, heldur fyrst og fremst *insulae*, ásamt *tabernae*, líkt og hverfin Transtiberínnum og Subúra.³³ En þetta er dálítið einfölduð mynd og að einhverju leyti endurspeglun á algengum aðstæðum í nútímanum.³⁴ Raunveruleikinn var mun flóknari í Rómurborg til forna: Félagslegur munur endurspegladist ekki alltaf í raunverulegri fjarlægð, bókstaflega séð. Sökum þéttrar byggðar þurftu margir íbúar af efri stéttum að setta sig við látlausari híbýli í *insulae* í stað *domūs*, en í slíkum *insulae* voru jafnframt íbúar af lægri stéttum. Ástand þessara *insulae* var að sjálfsögðu afar misjafnt og eru mörg dæmi þess í fornöld að heilu blokkirnar hafi hrunið til grunna,³⁵ a.m.k. þar til Oktavíanus (Ágústus) keisari setti lög um hámarkshæð fjölbýlishúsa (70 rómversk fet = 21 metri).³⁶ Það má líklega segja að stéttaskipting sú sem endurspegladist í staðsetningu íbúðarrýmis í einstökum *insulae* hafi verið þveröfug við það sem oft tíðkast í dag: Því ofar sem íbúðarrýmið var í húsinu þeim mun efnaminni voru íbúarnir. Þannig voru hinir efnamestu gjarnan á eða nálægt jarðhæð, í tiltölulega rúmgóðum íbúðum (svokölluðum *cenaculum*), en hinir efnaminnstu á efstu hæðinni (4. eða 5. hæð), enda voru þægindin minnst þar og íbúðirnar oftast minni og þrengri en á fyrstu hæðunum (svokallaðar *cellae*).³⁷ Þó var ekki öruggt að fólk af efri stéttum byggði á eða við jarðhæð: Rómverska skáldið Markús Valeríus Martíalis (u.þ.b. 40–140 e.Kr.), sem var af riddarastétt (*equites*),³⁸ bjó til að mynda á þriðju hæð í *insula* þar sem aðstæður og þægindi voru ekki í fyrirrúmi, ef marka má lýsingu skáldsins.³⁹ Þetta þýðir með öðrum orðum að ólíkar stéttir voru tiltölulega dreifðar um borgina, þannig að sum svæði innihéldu flestar, ef ekki allar, stéttir sem hægt var að finna í Róm.⁴⁰ Sú *insula* sem Martíalis bjó í var til að mynda vestan við Kvírnalis-hæðina,⁴¹ þar sem fólki af öllum stéttum ægði saman.⁴² Jafnvel Seneca hinn yngri, sem var einn helsti ráðgjafi Nerós keisara á umræddu tímabili og einn af efnuðustu mönnum Rómurborgar, bjó af og til á fyrstu hæð í *insula* sem virðist hafa verið í lægðinni á milli

³³ Sjá gagnlegt yfirlit í Stambaugh, *The Ancient Roman City*, bls. 157–182.

³⁴ Andrew Wallace-Hadrill bendir réttilega á þetta í „*Domus and Insulae in Rome: Families and Housefuls*“, *Early Christian Families in Context: An Interdisciplinary Dialogue*, ritstj. David L. Balch og Carolyn Osiek, Grand Rapids: Eerdmans, 2003, bls. 3–18, hér 13–14.

³⁵ Sbr. Juvénalis, *Satirae* 3.190–196.

³⁶ Claridge, *Rome*, bls. 58.

³⁷ Sjá Alex Scobie, „Slums, Sanitation, and Mortality in the Roman World“, *Klio* 68 (1986), bls. 399–433, hér 401–407; Christiane Kunst, „Wohnen in der antiken Grosstadt: Zur sozialen Topographie Roms in der frühen Kaiserzeit“, *Christians as a Religious Minority in a Multicultural City: Modes of Interaction and Identity Formation in Early Imperial Rome*, ritstj. Jürgen Zangenberg og Michael Labahn, Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 243, London: T&T Clark, 2004, bls. 2–19; C. R. Whittaker, „The Poor“, *The Romans*, ritstj. Andrea Giardina, þýð. Lydia G. Cochrane, Chicago: University of Chicago Press, 1993, bls. 272–299, hér 283.

³⁸ Umfjöllun um hefðbundna rómverska stéttaskiptingu má t.d. finna í Ramsay MacMullen, *Roman Social Relations: 50 B.C. to A.D. 284*, New Haven: Yale University Press, 1974, sérstaklega bls. 88–120; Jo-Ann Shelton, *As the Romans Did: A Sourcebook in Roman Social History*, 2. útgáfa, New York: Oxford University Press, 1998, bls. 4–11.

³⁹ Martíalis, *Epigrammata* 1.117.6–7; 8.14.5–6.

⁴⁰ Sbr. Ramsay MacMullen, „The Unromanized in Rome“, *Diasporas in Antiquity*, ritstj. Shaye J. D. Cohen og Ernest S. Frerichs, Brown Judaic Studies 288, Atlanta: Scholars Press, 1993, bls. 47–64, hér 49: „the houses of the rich and poor were jumbled together in considerable confusion.“

⁴¹ Sjá Martíalis, *Epigrammata* 1.108.3.

⁴² Lampe, *From Paul to Valentinus*, bls. 46, 59.

Palatínus-hæðarinnar og Celíus-hæðarinnar.⁴³ Seneca lýsir dvöl sinni þar með afar líflegum og dramatískum hætti og segir farir sínar ekki sléttar hvað frið og ró varðaði og óþægilega nánd við nágranna sína sem fæstir virðast hafa verið af efri stéttum. Lýsingin endurspeglar nálægð hins iðandi borgarlífs sem er fullt af ýmiss konar hljóðum (óhljóðum í eyrum Seneca!).⁴⁴ Bæði Martialis og Júvenalis deila með sér svipuðum lýsingum af eilífum skarkala og óþægindum í stórborginni.⁴⁵ Aventínus-hæðin, suðvestur af Palatínus-hæðinni, er ennfremur dæmi um svæði þar sem stéttir blönduðust talsvert saman. Fyrir keisaratímamann voru það fyrst og fremst íbúar af lægri stéttum sem byggðu hæðina en þegar keisarahirðin tók að leggja Palatínus-hæðina meira og meira undir sig fyrir hallir sínar flutti margt aðalsfólk þaðan til Aventínus-hæðarinnar og úr varð mjög svo blandað hverfi, félagslega séð.⁴⁶ Sléttan Campus Martíus, norðan við Forum Romanum og Capitolínus-hæðina, taldist einnig til blandaðra svæða að þessu leyti, með sín stórfenglegu minnismerki og opinberu byggingar vestan megin og látlausar *insulae* í röðum austan megin, meðfram hinum langa vegi Vía Lata/Flaminía (Vía del Corso í dag).⁴⁷

Af þessu má ráða að jafnvel þótt einhver hverfaskipting hafi verið til staðar með mismunandi stéttir samfélagsins, kom stéttaskiptingin víða fram lóðrétt fremur en lárétt, ef svo má að orði komast. Þetta þýðir að hífýli og samskipti ríkra og fátækra, menntaðra og ómenntaðra, voru oft á tíðum nátengd, enda erfitt að komast hjá slíku við þær aðstæður sem ríktu í stórborginni Róm, með fáum undantekningum. Daglegt líf fól þannig í sér talsverða félagslega blöndun. Hafa ber í huga að fjarlægðir voru ekki miklar á milli þeirra sem bjuggu við verstu skilyrði og þeirra sem bjuggu við bestu skilyrði: Það tók fátækan íbúa lágstéttahverfisins Transtíberínium (Trastevere í dag), vestan við Tíberfljótið, einungis um 20 mínútur að ganga til Forum Romanum og Palatínus-hæðarinnar. Öll torg borgarinnar, þar á meðal Forum Romanum, ásamt öllum hofum og böðum, stóðu hverjum sem var opin, hver svo sem félagsleg staða viðkomandi var.⁴⁸

„Hússöfnuður“ Prisku og Akvílasar í gyðinglegu samhengi Rómaborgar

Við vitum ekki hvenær boðunin um hinn gyðinglega messías Jesú kom fyrst til Rómaborgar en við vitum að það hlýtur að hafa verið fyrir tíma Rómverjabréfsins þar sem Páll gerir ráð fyrir því að til séu einstaklingar og hópar í borginni sem eru fylgjendur Krists (sbr. kveðjurnar í 16.3–16). Sjálft bréfið er hins vegar elsti vitnisburðurinn sem við höfum um þennan anga af gyðingdómi í Róm. Við vitum heldur ekki með hvaða hætti fyrsta boðunin um Jesú kom til Rómaborgar⁴⁹ en það er afar líklegt að hún hafi borist

⁴³ Rök gegn þeirri skoðun að *insula* þessi hafi verið í bænum Baiae við Napóliflóann má finna í Runar M. Thorsteinsson, *Roman Christianity and Roman Stoicism: A Comparative Study of Ancient Morality*, Oxford: Oxford University Press, 2010, bls. 82, nmgr. 44.

⁴⁴ Seneca, *Epistulae* 56.1–4.

⁴⁵ Martialis, *Epigrammata* 12.57; Júvenalis, *Satirae* 3.190–314.

⁴⁶ Lampe, *From Paul to Valentinus*, bls. 58–61; Noy, *Foreigners at Rome*, bls. 152.

⁴⁷ Lampe, *From Paul to Valentinus*, bls. 62–65.

⁴⁸ Sbr. Stambaugh, *The Ancient Roman City*, bls. 240: „There were slaves in Rome, and there were desperately poor people, but even they seem to have been able to move through the city with very few restrictions. There was nothing like the laws in Greek cities which allowed no one but citizens into the marketplace. Public areas in the Roman city were open to all.“

⁴⁹ Sumir hafa talið að rómversku ferðalangarnir til Jerúsalem sem getið er í Post 2.10 hafi fært „fagnaðarerindið“ með sér til Rómaborgar en það er engin leið að sannreyna þá tilgátu. Viss hefð er fyrir því að telja að Pétur postuli hafi verið fyrstur til að stofna kristin söfnuð í Róm (sjá Evsebíus, *Historia ecclesiastica* 2.14.6; 2.17.1; Híerónýmus, *De viris illustribus* 1) en

til borgarinnar með gyðingum frá Jerúsalem og dreifst um borgina innan vébanda gyðinglegra samkunduhúsa (sýnagóganna). Talsvert er vitað um gyðingdóm í Róm til forna en flestir fornleifafundir eru þó yngri en frá fyrstu öld e.Kr.⁵⁰ Af rituðum heimildum má helst nefna rit Fílon frá Alexandríu en hann fór í opinbera sendiferð til Rómur árið 40 e.Kr. fyrir hönd gyðinga í heimaborg sinni og lýsir komu sinni til stórborgarinnar meðal annars með því að greina frá helstu byggð gyðinga í borginni. Fílon skrifar: „Hið stóra svæði handan Tíberfljóts er numið og byggt af gyðingum en flestir þeirra eru frelsingjar og rómverskir ríkisborgarar.“⁵¹ Svæðið sem um ræðir er það svæði sem Rómverjar kölluðu Transtíberínium (ít. Trastevere), þ.e.a.s. sléttan handan og vestan við Tíber og miðborgina. Transtíberínium var tengt við háborgina með tveimur brúm, Pons Fabrisíus (ít. Ponte Fabricio) og Pons Cestíus (ít. Ponte Cestio), báðar byggðar á fyrstu öld f.Kr., í gegnum litlu eyjuna Insula Tíberína (ít. Isola Tiberina). Þessar brýr eru enn í notkun í dag. Önnur brú, Pons Emilíus, byggð á annarri öld f.Kr., tengdi hverfið beint við markaðstorgið Forum Boaríum og hinn mikla leikvang Circus Maximus. Sú brú er ekki lengur í notkun í dag enda einungis leifar eftir af henni. Fræðimenn eru almennt sammála um það að flestir gyðingar hafi líklega búið í Transtíberínium á fyrstu öld e.Kr., eins og Fílon lýsir. Þetta var hverfið þar sem flestir útlendingar bjuggu, sér í lagi austan að,⁵² og aðstæður þar voru almennt afar bágbornar. Harry Leon lýsir aðstæðum svona, í grundvallarriti sínu um gyðingdóm í Róm til forna:

Transtíberínium var aðalútlendingahverfið í borginni, hverfi sem einkenndist af þröngum, mannmörgum strætum og háum fjölbýlishúsum, sneisafullum af fólki... Hér voru bágbornar vistarverur hinna fátæku, utanveltu og aðfluttu, sem bjuggu við slæman kost í stórum blokkum, hugsanlega hundruð manna í hverri byggingu, líkt og í fátækari hverfum Rómur eða Napolí í dag, undir stöðugri ógn af eldsvoða, hruni og siendurteknum flóðum frá ánni Tíber.⁵³

Þrjú önnur hverfi eða svæði hafa verið nefnd sem líkleg svæði þar sem gyðingar settust að í einhverjum mæli, a.m.k. frá og með síðari hluta fyrstu aldar e.Kr.: (1) Campus Martíus, (2) hið þéttbyggða fátækrahverfi Subúra, norðaustan við Forum Romanum, og (3) svæðið við borgarhlíðið Porta Capena, nærri Vía Appía, sem var aðalvegurinn suður úr borginni. Rannsóknir gefa til kynna að kristnir menn hafi að megninu til búið á svipuðum svæðum í lok fyrstu aldar og á annarri öld, einkum í Transtíberínium og á svæðinu meðfram Vía Appía við Porta Capena.⁵⁴ Fræðimönnum ber á hinn bóginn ekki saman um hversu margir gyðingar bjuggu í Róm á fyrstu öld e.Kr. Sumir telja að þeir hafi verið um tuttugu þúsund en aðrir hallast að því að þeir hafi verið allt að sextú þúsund.⁵⁵ Einhugur ríkir þó meðal fræðimanna um það

---

heimildir um það mættu gjarnan vera eldri. Ignatíus frá Antiókkíu segir það vissulega í upphafi annarrar aldar í bréfi sínu til Rómverja að Pétur hafi verið í borginni ásamt Páli (4.3) og Fyrri Klemensbréf 5, ritað í Róm um 95 e.Kr., virðist vísa í píslarvættisdauða þeirra beggja í borginni, en hvorug heimildin nefnir að þeir (báðir eða annar hvor þeirra) hafi verið stofnendur kristins safnaðar í Róm.

⁵⁰ Gott yfirlit yfir rannsóknir á gyðinglegum fornleifafundum í Róm er að finna í Silvia Cappelletti, *The Jewish Community of Rome: From the Second Century B.C. to the Third Century C.E.*, Supplements to the Journal for the Study of Judaism 113, Leiden: Brill, 2006, bls. 143–191.

⁵¹ Fílon, *Legatio ad Gaium* 155.

⁵² George La Piana, „Foreign Groups in Rome during the First Centuries of the Empire“, *Harvard Theological Review* 20:4/1927, bls. 183–403, hér 346.

⁵³ Harry J. Leon, *The Jews of Ancient Rome*, uppfærð útgáfa, Peabody: Hendrickson, 1995, bls. 136–137 (íslensk þýðing höfundar).

⁵⁴ Lampe, *From Paul to Valentinus*, bls. 19–47.

⁵⁵ Sjá Romano Penna, „Les Juifs à Rome au temps de l'Apôtre Paul“, *New Testament Studies* 28:3/1982, bls. 321–347, hér 328; Leon, *Jews of Ancient Rome*, bls. 135–136; John M. G. Barclay, *Jews in the Mediterranean Diaspora: From Alexander to Trajan (323 BCE–117 CE)*, Edinborg: T&T Clark, 1996, bls. 295; Karin Hedner-Zetterholm, „The Jewish Communities

að velflestir gyðingar hafi tilheyrt lægri stéttum samfélagsins,⁵⁶ hvort sem þeir voru þrælar, frjálsir eða frelsingjar. Fílon nefnir síðasta hópinn sérstaklega í tengslum við byggð gyðinga í Transtíberínum, eins og fram kom hér að ofan. Rómverjarnir Júvenalis og Martíalis lýsa ennfremur (á sinn háðska hátt) bágbornum aðstæðum gyðinga í borginni fáeinum áratugum síðar.⁵⁷ Fornar áletranir gefa til kynna að flestir gyðingar í Róm hafi haft grísku að móðurmáli, einhverjir notuðust við latínu, en afar fáir arameísku eða hebresku.⁵⁸ Margir kunna að hafa verið tvítyngdir (með grísku og latínu).⁵⁹ Þetta er í fullu samræmi við þær upplýsingar sem áletranir gefa um nöfn gyðinga í Róm: Flestir báru latnesk og/ eða grísk nöfn (fyrst og fremst latnesk) fremur en semítísk, sem bendir til þess að þeir hafi verið komnir langt á veg með að aflagast og samlagast aðstæðum í þessu rómverska umhverfi,⁶⁰ a.m.k. frá og með annarri öld e.Kr., en gera má ráð fyrir að þessi þróun endurspegli fyrstu öldina að verulegu leyti. Það er vitað um a.m.k. ellefu sýnagógur í Róm til forna en engin þeirra hefur varðveist. Leifar af sýnagógunni í Ostíu, sem var hafnarborg Rómar frá síðari hluta fyrstu aldar e.Kr., hafa á hinn bóginn varðveist, en hún var líklega reist um sama leyti.⁶¹ Aðstæður í dag fyrir fornleifauppgröft eru þó allt aðrar í Ostíu en í Róm. Staðreyndin er sú að hvergi er vitað að starfræktar hafi verið fleiri sýnagógur til forna en einmitt í Róm.⁶² Jafnvel þótt engar séu leifarnar af byggingunum sjálfum — sumar þeirra gætu jafnvel hafa verið hýstar í heimahúsum, svokallaðar „hússýnagógur“⁶³ — eru nöfn þeirra þekkt út frá fjölmörgum áletrunum sem fundist hafa í gyðinglegum katakombum í Róm.⁶⁴ A.m.k. fjórar þeirra voru líklega starfræktar um miðja fyrstu öld e.Kr. (*Agrippēsíon*, *Augustēsíon*, *Boloumnēsíon*/*Bolumnēsíon*, *Hebreón*), allar í Transtíberínum. Æ fleiri fræðimenn hallast að því að rómversk yfirvöld hafi litið gyðinglegar sýnagógur og félagasamtök, svokölluð *collegia*, sömu augum.⁶⁵ Sömuleiðis er það vaxandi álit fræðimanna að sýnagógunum í Róm hafi ekki verið miðstýrt af gyðinglegu

of Ancient Rome“, *The Synagogue of Ancient Ostia and the Jews of Rome: Interdisciplinary Studies*, ritstj. Birger Olsson, Dieter Mitternacht og Olof Brandt, Stokkhólmi: Paul Åström, 2001, bls. 131–140, hér 132–133.

⁵⁶ Sjá t.d. Penna, „Les Juifs à Rome“, bls. 332–333; Leon, *Jews of Ancient Rome*, bls. 136–137; Leonard Victor Rutgers, *The Jews in Late Ancient Rome: Evidence of Cultural Interaction in the Roman Diaspora*, Religions in the Graeco-Roman World 126, Leiden: Brill, 1995, bls. 167; Barclay, *Jews*, bls. 290.

⁵⁷ Júvenalis, *Satirae* 3.12–16, 296; 6.542–547; Martíalis, *Epigrammata* 12.57.13.

⁵⁸ Sjá Leon, *Jews of Ancient Rome*, bls. 75–77.

⁵⁹ Georg Walser, „The Greek of the Jews in Ancient Rome“, *The Synagogue of Ancient Ostia and the Jews of Rome: Interdisciplinary Studies*, ritstj. Birger Olsson, Dieter Mitternacht og Olof Brandt, Stokkhólmi: Paul Åström, 2001, bls. 145–150, hér 147.

⁶⁰ Leon, *Jews of Ancient Rome*, bls. 93–121; Rutgers, *Jews in Late Ancient Rome*, bls. 139–175.

⁶¹ Sjá Anders Runesson, „A Monumental Synagogue from the First Century: The Case of Ostia“, *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Periods* 33:2/2002, bls. 171–220; idem, „The Synagogue at Ancient Ostia: The Building and its History from the First to the Fifth Century“, *The Synagogue of Ancient Ostia and the Jews of Rome: Interdisciplinary Studies*, ritstj. Birger Olsson, Dieter Mitternacht og Olof Brandt, Stokkhólmi: Paul Åström, 2001, bls. 29–99.

⁶² Noy, *Foreigners at Rome*, bls. 265.

⁶³ Elsa Laurenzi, *Jewish Catacombs: The Jews of Rome — Funeral Rites and Customs*, Róm: Gangemi Editore, 2013, bls. 29. Sjá ennfremur umfjöllun um þessa umdeildu spurningu í Adams, *The Earliest Christian Meeting Places*, bls. 124–132.

⁶⁴ Nöfn þeirra eru (í stafrófsröð): *Agrippēsíon*, *Augustēsíon*, *Bernaklón*/*Bernaklórón*/*Bernaklēsíon*, *Boloumnēsíon*/*Bolumnēsíon*, *Elaias*/*Eleas*, *Hebreón*, *Kalkaresíon*/*Kalkaresís*, *Kampēsíon*/*Campi* [lat.], *Sekēon*, *Sibouresíon*, *Tripoleítion*. Sjá einkum umfjöllun í Leon, *Jews of Ancient Rome*, bls. 135–166; Peter Richardson, „Augustan-Era Synagogues in Rome“, *Judaism and Christianity in First-Century Rome*, ritstj. Karl P. Donfried og Peter Richardson, Grand Rapids: Eerdmans, 1998, bls. 17–29.

⁶⁵ Sjá t.d. La Piana, „Foreign Groups“, bls. 348–349; Richardson, „Augustan-Era Synagogues“, bls. 17–18; Philip A. Harland, *Associations, Synagogues, and Congregations: Claiming a Place in Ancient Mediterranean Society*, Minneapolis: Fortress Press, 2003; Richard S. Ascough, Philip A. Harland og John S. Kloppenborg, *Associations in the Greco-Roman World: A Sourcebook*, Waco: Baylor University Press, 2012, bls. 1–2; Richard S. Ascough, „Paul, Synagogues, and Associations: Reframing the Question of Models for Pauline Christ Groups“, *Journal of the Jesus Movement in Its Jewish Setting* 2/2015, bls. 30–40. Annarrar skoðunar er Margaret H. Williams, „The Structure of the Jewish Community in Rome“, *Jews in a Graeco-Roman Environment*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 312, Tübingen: Mohr Siebeck, 2013, bls. 112–116; Cappelletti, *Jewish Community*, bls. 3–11.

ráði, svokölluðu *gerousia*, líkt og í borginni Alexandríu, heldur hafi þær verið meira og minna sjálfstæðar hver gagnvart annarri.⁶⁶ Þær hafa þá að líkindum lotið eigin stjórn og skipulagi, sem kann að hafa verið mismunandi að formi til eftir sýnagógum.⁶⁷

Þessi niðurstaða hefur talsverða þýðingu fyrir spurninguna um útbreiðslu hins nýja boðskapar um Jesú Krist og vöxt Jesúhreyfingarinnar í borginni. Líkt og Wolfgang Wiefel orðar það, „sá frjálsi strúktúr sem hér hefur verið lýst skapaði grundvallarforsendur fyrir kristindóminn til að ná snemma fótfestu í Róm. Fjöldi safnaðanna [þ.e. hinna gyðinglegu], lýðræðisleg uppbygging þeirra og fjarvera gyðinglegrar miðstýringar gerði trúboðum hins nýja átrúnaðar auðveldara um vik að tjá sig í sýnagógunum og sækja sér nýja fylgjendur.“⁶⁸ Eins og fram hefur komið eru miklar líkur á því að Jesúhreyfingin hafi borist til Rómur og fest rætur þar innan vébanda gyðingdóms, þ.e.a.s. einnar eða fleiri af þeim sýnagógum sem voru starfræktar í borginni á fyrstu öld e.Kr.⁶⁹ Spurningunni *hvenær* „hússöfnuðir“ eins og sá sem Priska og Akvílas hóstu urðu að sjálfstæðum einingum utan vébanda sýnagógunnar er hins vegar nánast ógjörningur að svara en það þarf ekki að hafa verið á starfstíma þeirra hjóna.

Það eru vísbendingar um það í fornum heimildum að margir af fyrstu fylgjendum Jesúhreyfingarinnar hafi tilheyrt vinnandi stéttum,⁷⁰ þ.e.a.s. verið iðnverkafólk af ólíku tagi, stundum með eigið smáfyrirtæki líkt og tjaldgerðarfólkið Priska og Akvílas hefur væntanlega rekið. Það rennir stoðum undir þá kenningu að *tabernae* hafi oft þjónað því hlutverki að hýsa samkomur og guðsþjónustur þessara safnaða.⁷¹ Enda voru *tabernae* gjarnan notaðar fyrir sambærilega starfsemi meðal Rómverja. Fornleifafræðingar hafa til að mynda fundið talsvert magn af *lararia* (goðaskrínunum) í *tabernae* í Pompeii og Ostíu, sem bendir til trúarlegrar iðkunar í húsnæðinu. Einnig hefur verið sýnt fram á að *tabernae* voru stundum notaðar sem vettvangur fyrir fræðslu og heimspékilega samræðu. Xenófón lýsir því til að mynda að Sókrates hafi notast við slíkan vettvang fyrir samræður sínar við samferðafólk sitt.⁷² Vísbendingar eru ennfremur um að *tabernae* (oft með tilheyrandi *pergulae*) hafi nýst sem kennslurými, t.d. ein slík í Pompeii sem hefur verið samanlagt 25 fermetrar að flatarmáli en fyrir aftan verslunarrýmið var bakherbergi með stiga í einu horninu upp að *pergula* á næstu hæð sem hefur þjónað því hlutverki að vera skólastofa fyrir nemendur á síðari stigum grunnskólans.⁷³ Það er hugsanlegt að „skóli Týrannusar“, sem Lúkas segir að Páll postuli hafi talað „daglega“ í í tvö ár (Post 19.9–10), hafi verið rými eins og þetta. Hið opna rými *tabernae* virðist einnig passa vel við lýsingu Páls sjálfs á því í Fyrri

⁶⁶ Þetta er skoðun Leons, *Jews of Ancient Rome*, bls. 170; Penna, „Les Juifs à Rome“, bls. 327; Heikki Solin, „Juden und Syrer im westlichen Teil der römischen Welt: Eine ethnisch-demographische Studie mit besonderer Berücksichtigung der sprachlichen Zustände“, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 2.29.2, ritstj. H. Temporini og W. Haase, New York: de Gruyter, 1983, bls. 587–789, hér 696–698; Wolfgang Wiefel, „The Jewish Community in Ancient Rome and the Origins of Roman Christianity“, *The Romans Debate*, endurskoðuð útgáfa, ritstj. Karl P. Donfried, Peabody: Hendrickson, 1991, bls. 85–101, hér 91–92; Noy, *Foreigners at Rome*, bls. 265–266; Cappelletti, *Jewish Community*, bls. 30. Á annarri skoðun eru La Piana, „Foreign Groups“, bls. 361–363; Williams, „Structure of the Jewish Community“, bls. 116–123.

⁶⁷ Sjá Margaret H. Williams, „The Structure of Roman Jewry Re-considered: Were the Synagogues of Ancient Rome Entirely Homogeneous?“ *Jews in a Graeco-Roman Environment*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 312; Tübingen: Mohr Siebeck, 2013, bls. 125–139.

⁶⁸ Wiefel, „The Jewish Community“, bls. 92 (íslensk þýðing höfundar).

⁶⁹ Sbr. einnig Lampe, *From Paul to Valentinus*, bls. 69.

⁷⁰ Sbr. t.d. Post 18.3; 1Kor 9.6; 2Tím 4.14; *Didache* 12.3–4; Orígenes, *Contra Celsum* 3.55–56, 58.

⁷¹ Sjá Adams, *Earliest Christian Meeting Places*, bls. 143–146.

⁷² Xenófón, *Memorabilia* 4.2.1–20; 3.10.1–15. Sbr. einnig Díogenes Laertius, *Vitae philosophorum* 2.122–123.

⁷³ Sjá Adams, *Earliest Christian Meeting Places*, bls. 144–145.

Korintubræfi hversu auðveldlega utanaðkomandi gesti geti borið að garði meðan á samkomum stendur (14.23–24). *Tabernae* hefðu auk þess yfirleitt verið rýmri en hefðbundin híbýli fólks af lægri stéttum. Rúmbestu *tabernae* hefðu jafnvel getað rúmað hátt í 30 manna samkomur,⁷⁴ enda þótt fæstar hafi væntanlega verið svo rúmgóðar í Rómarborg. „Hússöfnuður“ Prisku og Akvílasar í Róm, sem varla hefur talið fleiri en 20 manns,⁷⁵ hefur þá að öllum líkindum komið saman í *taberna* þeirra sem bæði hefur verið verkstæði þeirra og híbýli. Líklegasta staðsetningin fyrir þessa *taberna* er hverfið Transtíberínum en auk þess koma Subúra, Campus Martíus og svæðið við Porta Capena helst til álita. Félagslegt og trúarlegt samhengi hjónanna, ásamt „hússöfnuði“ þeirra hefur verið gyðinglegt. Þess ber að geta að heimildir okkar sýna að konur gegndu jafnan mikilvægum störfum í *tabernae*, hvort sem um verslanir eða verkstæði var að ræða, sérstaklega í vefnaðarvöruiðnaðinum. Það eykur líkurnar á því að þær hafi gegnt veigamiklum hlutverkum í trúarlegri starfsemi Jesúhreyfingarinnar fyrstu áratuginna. Sú staðreynd að Páll postuli nefnir Prisku á undan eiginmanni hennar í Rómverjabréfinu 16.3 styrkir þessa tilgátu.⁷⁶

Lokaorð

Meginmarkmið þessarar greinar var að kanna hvað fólst í því að vera tjaldgerðarmaður til forna, einkum m.t.t. þess að Páll postuli er sagður hafa verið slíkur, sem og að leita svara við þeirri spurningu hvaða vísbendingar það getur gefið okkur um aðstæður Jesúhreyfingarinnar að tjaldgerðarfólkið Priska og Akvílas er sagt hafa hýst söfnuð innan hreyfingarinnar í stórborginni Róm. Farið var yfir vitneskju okkar um tjaldgerðariðn til forna og þær aðstæður sem tjaldgerðarfólk bjó venjulega við. Dregin var sú ályktun að Priska og Akvílas hafi starfað og búið í svokallaðri *taberna* og að „hússöfnuður“ þeirra í Róm hafi komið saman þar. Í ljósi vitneskju okkar um gyðingdóm í Róm á miðri fyrstu öld e.Kr. (sem Jesúhreyfingin var hluti af á þeim tíma) var ennfremur dregin sú ályktun að *taberna* þessi hafi væntanlega verið til húsa í einu af bágbornustu hverfum borgarinnar, þar sem gyðingar — og síðar kristnir — voru flestir, og að „hússöfnuðurinn“ hafi vart talið fleiri en 20 manns.

⁷⁴ Peter Oakes, *Reading Romans in Pompeii: Paul's Letter at Ground Level*, Minneapolis: Fortress Press, 2009, bls. 95.

⁷⁵ Lampe, *From Paul to Valentinus*, bls. 192.

⁷⁶ Lampe, *From Paul to Valentinus*, bls. 166–167.